

Inscriptiones ecclesiasticae mediaevales

Stredoveká nápisová kultúra v sakrálnom priestore na území Slovenska v biblicko-teologickom kontexte

Anna Barnau
Miroslav Čovan

Problematika sakrálnej nápisovej kultúry je jedinečná. Výskum v tejto oblasti pritom ponúka celkom nové možnosti. Tento príspevok je prvou štúdiou tohto druhu, pričom sa snaží prepojiť stredovekú epigrafiu s biblicko-teologickým badaním. Týmto prispieva k porozumeniu sakrálnej nápisovej kultúry zo strany historikov, ako aj religionistov a teológov a k ich vzájomnej spolupráci.

Epigrafia ako jedna z pomocných vied historických analyzuje a komparuje historické nápisy, ktoré sa vyskytujú najčastejšie v sakrálnom priestore a tomu zodpovedá aj obsahová náplň týchto textov. Skôr ako sa k nej dostaneme, je potrebné zmieniť formálnu stránku tohto špecifického prameňa. Historický nápis, resp. epigraf je charakteristický tým, že nevznikol na papieri, pergamene či papyruse. Ide o texty ryté, tesané, maľované, tepané či odlievane na rozmanitých miestach či artefaktoch.¹ Sakrálny priestor, tak dôležitý v živote stredovekého človeka, tu hrá kľúčovú rolu. Drvivá väčšina pamiatok nápisovej kultúry pochádza práve z tohto priestoru. Nachádzame ich na sepulkrálnych pamiatkach, nástenných maľbách, bohoslužobnom náčiní, zvonoch či oltároch. Špecifický druh v sakrálnej nápisovej kultúre predstavujú graffiti nápisy, ktoré sa vyznačujú spontánnosťou svojho vzniku. Pre všetky ostatné epigrafy je charakteristický opak, čiže nápisy vznikajú ako reprezentatívne artefakty, ktoré majú jasne formulovaný ideový zámer. To znamená, že sa kládol dôraz nielen na formálnu dekoratívnu funkciu artefaktu, na ktorom sa text nachádzal (kalich, oltár, zvon, portál), ale aj obsahová stránka textu mala vyjadriť svetonázor objednávateľa pamiatky. Tým mohol byť cirkevný predstaviteľ, šľachtický donátor či bohatý mešťan,

¹ Jiří ROHÁČEK, *Epigrafika v památkové péči*, Praha: Národní památkový ústav, 2007, s. 8–11; Juraj ŠEĎIVÝ, „Predmet a ciele epigrafického badania na Slovensku,“ in *Latinská epigrafia. Dejiny a metodika výskumu historických nápisov zo Slovenska*, ed. Juraj Šeďivý, Bratislava: Univerzita Komenského, 2014, s. 19–24.

ktorý si zvolil konkrétny text, aby ho reprezentoval napríklad na jeho sepulkralnej pamiatke. Za pomoci epigrafických metód výskumu, stávajú sa tieto texty vzácnym prameňom pre cirkevné dejiny danej lokality či regiónu. V širšom kontexte však ponúkajú priestor pre religionistické či teologické úvahy s presahom do dnešných čias. Ako na to neskôr poukážeme, osobitným fenoménom nápisových pamiatok je ich úzka prepojenosť s artefaktom, na ktorom sa vyskytujú.

Naša štúdia sa zameriava na tie texty epigrafického charakteru, ktoré sa v období stredoveku na území dnešného Slovenska využívali s veľkou obľubou. Každý z týchto textov analyzujeme jednak z hľadiska historicko-epigrafického a následne po stránke biblicko-teologickej.

1. O REX GLORIE VENI CUM PACE (Ó KRÁĽ SLÁVY PRÍĎ S POKOJOM)

1.1 Historicko-epigrafická analýza

Ide o text, ktorý bol v období stredoveku jednoznačne najpopulárnejším, a to nielen na našom území.² Jeho špecifickosť spočíva v tom, že sa veľmi úzko viaže predovšetkým na jeden druh sakrálneho artefaktu, a tým je zvon.³ Vskutku v celej strednej aj západnej Európe nachádzame takéto epigrafy s istými obmenami v období 13. až 16. storočia. V najstarších fázach je na zvonoch nápis odliaty v gotickej majuskule, čo je druh písma charakteristický pre náš región v 13. až 15. storočí. Ako príklad môžeme uviesť zvon z obce Hrabkov (okr. Prešov), v Kostole sv. Šimona a Júdu.⁴ Zvon zo 14. storočia nesie tento nápis: „+ O REX . GLORIE . VENI . CVM . PACE . AMEN.“ Približné datovanie nápisu i celého zvonu je možné práve vďaka charakteristickým prvkom gotickej majuskuly, ktorými sú hlavne uzatváranie oblúčikových častí písmen C, E a M alebo kaligraficky zdobené zhrubnuté drieky či oblúčiky litier. Iný príklad

² Friedrich Winfrid SCHUBART, *O rex gloriae, Christe, veni cum pace. Amen. Ein uraltes Glockengebet. Ein Beitrag zur Glockeninschriftenkunde*, Baumann: Dessau, 1896, s. 1–16.

³ Juraj GEMBICKÝ, „Kampanologické pamiatky v kontexte výskumu historických nápisov: pramene, literatúra, metodika,“ in *Latinská epigrafia. Dejiny a metodika výskumu historických nápisov zo Slovenska*, ed. Juraj Šedivý, Bratislava: Univerzita Komenského, 2014, s. 165–176.

⁴ Miroslav ČOVAN, *Historické nápisy zo Šariša do roku 1650*, Martin: Miroslav Čovan, 2016, s. 73–74.

predstavuje zvon z roku 1471 zasvätený sv. Jánovi Krstiteľovi vo zvonici v Sabinove, kde je naša formulka súčasťou rozsiahlejšieho nápisu:

IN + HONORE + SANCTE + IOHANNIS + BAPTISTE + O REX + GLORIE + VENI
+ CVM + PACE + A(NNO) + D(OMINI) + M + CCCC + L + XXI.

V 15. a 16. storočí sa tento text stále častejšie vyskytuje vyhotovený v gotickej minuskule. V obci Richvald (okr. Bardejov), v Kostole sv. Bartolomeja, je súčasťou nasledujúceho epigrafu: „+ o rex glorie veni cvm pace et verbvm caro [f]actvm est *m^o* . *cccc^o* . *lxxvii*,“ čiže Ó, kráľ slávy, príď v pokoji a slovo sa stalo telom. 1477. V prvej polovici 16. storočia použitie tohto textu končí. V Košiciach, v severnej veži Dómu sv. Alžbety visí hodinový zvon s jednoriadkovým nápisom: „Ave . Maria . gratia . plena . Dominus . tecum 1.5.1.6 . orex . golrie⁵ . veni . cum . pace.“ Ide teda o vzácny prípad, kedy sa spolu vyskytujú dva veľmi populárne epigrafy. O texte súvisiacom so Zvestovaním Panne Márii však budeme pojednávať neskôr.

1.2 Biblicko-teologická analýza

Nápis je inšpirovaný žalmom 24, v ktorom sa opakovane oslavuje Boh ako Kráľ slávy, ktorý prináša pokoj. Zaradenie žalmu do knihy Žalmov, ktoré boli zbierkou modlitieb, znamená, že to nebola len oslavná pieseň, ale mala svoje miesto a význam v kulte a bohoslužobnom živote Izraela. Kresťanská tradícia ďalej pokračovala v tejto praxi, keď žalm 24 začlenila do cirkevnej liturgie, ktorá sa konala počas Dňa Nanebovstúpenia Pána. Žalm 24 sa skladá z troch častí, pričom každá z nich predstavuje opis Božej zvrchovanej vlády.

Prvá časť sa týka zeme, teda všetkého stvorenstva, ktoré na zemi žije, a ktorého existencia je od Boha priamo závislá. Wolf a Gjerris opisujú toto všetko zahŕňajúce Božie vlastníctvo z náboženskej perspektívy ako také, ktoré odráža celistvosť stvorenia, „svet ako celok“, ktoré má veľký význam aj pre veriacich v dnešnom svete.⁶

⁵ Chyba pri odlievání zvonu.

⁶ „The world as a whole,“ por. Jakob WOLF – Mickey GJERRIS, „A Religious Perspective on Climate Change,“ *Studia Theologica – Nordic Journal of Theology* 63, č. 2 (2009): 133.

Druhá časť označuje tých, ktorí hľadajú jeho prítomnosť, ako ľudí mravných kvalít, „srdca čistého“, ľudí spravodlivých, ktorí hľadajú Božiu prítomnosť a jeho spravodlivosť. Spravodliví, keď prídu do jeho svätyne, dostanú požehnanie, pričom chrám je miestom oslavy Boha, miestom zmluvného spoločenstva Hospodina s Jeho ľudom. Požehnanie je Božím darom, ktorý podporuje život. Goldingay tvrdí, že požehnanie sa vzťahuje na Božiu prítomnosť a jeho konanie v každodennom ľudskom živote, vďaka čomu prináša ovocie.⁷ Z toho vyplýva, že všetci, ktorí prichádzajú do jeho chrámu a hľadajú Jeho tvár, t.j. Jeho prítomnosť, budú požehnávaní počas každého jedného dňa ich života.

V tretej časti sa objavuje postava Kráľa slávy, ktorý vchádza cez bránu. Jedná sa o vstupnú liturgiu, teda pieseň, ktorá sa spievala pri vchádzaní pútnikov do jeruzalemského chrámu, ktorí v ňom hľadali Božiu prítomnosť a požehnanie.⁸ Požiadavkou pre vstup je identifikácia vstupujúceho, proklamácia jeho mena, ako aj určenie podľa jeho činov. Liturgia teda potvrdzuje, že kráľ slávy je silný a mocný bojovník, Hospodin mocností (v. 10). Táto správa je opakovane vyslovená preto, aby zdôraznila identitu toho, kto vchádza.

Význam identifikácie vstupujúceho závisí od pochopenia jeho titulov a mien, ktoré mu žalmista dáva. Vstup je žiadaný pre „Kráľa slávy“, čo je titul, ktorý sa nikde inde v Starej zmluve (SZ) nevyskytuje. Jeho význam sa dá odvodiť od výrazu „Boh slávy“ (Ž 29,3). Toto slovné spojenie, ako aj celý žalm 29 oslavuje Hospodina ako bojovníka, ktorý získal večné kráľovstvo nad „veľkými vodami“ (v. 3) a Jeho moc sa manifestuje hrmením. Rovnako aj v žalme 24 je Boh vlastníkom zeme aj vôd a ako taký prichádza k bránam, ktoré slúžia ako vchod do jeho svätého miesta (Ž 24,3). Čo sa týka identity kráľa slávy, jeho titul je spojený nielen s mocou, ale aj so spravodlivosťou, právom a nekonečnou láskou, preto ho žalmista môže nazvať Hospodinom mocností. Z toho vyplýva aj nevyhnutnosť spravodlivého charakteru u všetkých tých, ktorí stoja v Jeho prítomnosti.

Zhrňujúc možno povedať, že ústrednou myšlienkou žalmu 24 je dôležitosť viery, ktorá má základ v Božej spravodlivosti a života, ktorý dáva, udržuje a zachováva Hospodin, Stvoriteľ zeme a Pán nad vodami.

⁷ John GOLDINGAY, *Psalms*, Baker Commentary on the Old Testament wisdom and Psalms, Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2006, s. 360.

⁸ John EATON, *The Psalms: a Historical and Spiritual Commentary with an Introduction and New Translation*, London: Continuum, 2005, s. 126.

**2. BENEDIC DOMINE DOMUM ISTAM (DOBROREČ PANE TENTO DOM) /
BEATI, QUI HABITANT IN DOMO TUA DOMINE
(BLAŽENÍ, KTORÍ PREBÝVAJÚ V TVOJOM DOME, PANE)**

2.1 Historicko-epigrafická analýza

V sakrálnom priestore bol mimoriadne exponovaným miestom stredovekej nápisovej kultúry vstupný portál. Na týchto miestach sa veľmi často vyskytoval text upozorňujúci na význam či posvätnosť chrámu. Tomu zodpovedala aj monumentálna podoba architektúry i samotného nápisu.⁹ To je presne prípad portálu v južnej predsieni Kostola Sfatia sv. Jána Krstiteľa v Sabinove. Vznikol na sklonku stredoveku, v období neskorej gotiky a nástupu renesancie. Nápis vytesaný vo vlyse medzi rímsami znie nasledovne: „BEATI . QVI . HABITANT . IN . DOMO . TVA . DOMINE.“ V severnej predsieni toho istého chrámu sa nachádza ďalší portál s už renesančnými prvkami, s obsahovo veľmi podobným textom vytesaným v ostení: „BENEDIC . DOMINE . DOMV(M) . ISTAM.“ Pre obdobie, v ktorom nápisy vznikli, je charakteristický druh písma, ktoré nazývame ranohumanistickou kapitálou. Písmo podobné novovekému, sa tu často vyskytuje na artefaktoch ešte gotických. Zatiaľ čo pri prvom texte o jeho pôvode niet pochyb, pri druhom je to zložitejšie. O tom však pojednáva náš text nižšie. V každom prípade, hlavne druhý zmieňovaný text, v stredoveku súčasť liturgie ako responzórium, bol mimoriadne obľúbený. Zaujímavé je, že prenikol aj do svetskej nápisovej kultúry. Príkladom je vstupná brána meštianskeho domu na Mäsiarskej ulici č. 15 v Levoči, kde bol tiež vytesaný niekedy v priebehu 15. storočia, v tomto prípade však v gotickej minuskule. V chrámovom priestore sa však tento text nevyskytoval iba v rámci vstupov do kostolov. Len nedávny objav v Kostole sv. Jána Krstiteľa v Liptovskom Jáne dokazuje, aký dôležitý bol tento text pre tunajších veriacich na sklonku stredoveku. V kaligrafickej podobe sa na stenách celého presbytéria nachádza tento maľovaný nápis:

[BENEDIC DOMINE DOMVM] ISTA(M) ET O[M]NES [H]ABITA(N)TES IN ILLA
[SITQVE IN EA] SANITAS [HVMILITAS SANCTITAS CASTITAS VIRTVS VIC-

⁹ Vincent DEBIAIS, „Writing on Medieval Doors,“ in *Writing Matters Presenting and Perceiving Monumental Inscriptions in Antiquity and the Middle Ages*, Heidelberg: de Gruyter, 2017, s. 285–308.

TO]RIA FIDES SPES ET CARITAS BE[NIGNITAS TEMPERANTIA PATIENTIA
SPIRITV]ALIS DISCIP[LIN]A ET OBEDIEN[T]IA [P]ER I[N]FINITA SECV[LA]
[CON]SE[RVA] DOMI[NE IN EA TIMENTES TE] PVSLOS CVM MAIORIBVS
(preklad: Požehnaj Pane tento dom a všetkých, čo v ňom prebývajú, nech v ňom pretr-
vajú v zdraví, pokore, svätosti, cudnosti, mravnej sile a víťazstve; nech tu je viera, ná-
dej a láska, tiež láskavosť, umiernenosť, trpezlivosť a duchovná vzdelanosť a posluš-
nosť. Zachovaj v ňom Pane tých, čo sa ňa boja, malých spolu so staršími).

V úvode sme spomenuli špecifický prejav nápisovej kultúry v našich chrámoch, akými sú graffiti nápisy. Až donedávna sa im nevenovala veľká pozornosť.¹⁰ Autori týchto textov konali spontánne a spravidla na seba chceli zachovať iba jednoduchú spomienku v podobe iniciál a da-
tovania, v lepšom prípade zaznamenali celé meno. Už v stredoveku sa však stretávame s graffiti nápismi skrze ktoré chcel autor vyjadriť svoj svetonázor či náboženské presvedčenie. Takýmto spontánnym spôso-
bom vzniklo graffiti v poslednej štvrtine 15. storočia v Južnej kaplnke Katedrály sv. Martina v Spišskej Kapitule. Text je vyškrapaný na na-
maľovanom konsekráčnom kríži: „Bened[ic] domine domum istam et
om(ne)s habitantes“ (Dobroreč Pane tomuto domu a všetkým v ňom
prebývajúcim).¹¹

2.2 Biblicko-teologická analýza

Latinský nápis „Beati, qui habitant in domo tua Domine“ sa nachádza v žalme 84, ktorý vďaka svojej forme patrí medzi žalmy dobrorečiace, blahoslaviace (*ašré*, אֲשֶׁר). Tento žalm nesie pomenovanie: žalm Kórachovcov a je určený pre hudobný prednes (v. 1). Je to oslavná radostná pieseň, ktorá oslavuje príchod Hospodina ako miesto, po ktorom túži duša človeka. Bohato opísané očakávanie príchodu Hospodina a jeho prítomnosti spolu s veršami, ktoré sa týkajú putovania a vchádzania do

¹⁰ Michał DALIDOWICZ, „Graffiti – niedocenione czy nieocenione źródła w badaniach epigraficznych?“ *Studia epigraficzne* 6 (2016): 116–124.

¹¹ Miroslav ČOVAN, „Latinské graffiti nápisy,“ in *Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis: zborník príspevkov z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*, Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2020, s. 120–126.

chrámu poukazujú na to, že tento žalm pravdepodobne používali pútnici putujúci do chrámu v Jeruzaleme.¹²

Hospodinov chrám je pre žalmistu domovom, teda bezpečným miestom. Žalm sa začína konštatovaním, že dom Hospodinov je milý príbytok. Neznamená to však, že je to miesto vystavané z pekných kameňov, miesto charakterizované vonkajším leskom, ale je to miesto, kde hniezdia lastovičky a domov našli vtáci (v. 4), miesto, kde prebýva Hospodin a Jeho prítomnosť. Rovnako ako v žalme 24, aj tu je Hospodin titulovaný ako Hospodin mocností. On je Boh živý, je zdrojom a darcom života (v. 12).¹³ Všetko dobré, blaho v živote človeka teda pochádza od Boha. Žalmista vyznáva, že Hospodin je slnkom a štítom, milosť a slávu udeľuje (v. 12), pričom slnko je symbolom tepla, svetla, rastu a štít symbolom ochrany. Možno povedať, že Hospodin je najvyššie dobro, *summum bonum*, a preto putovanie do Jeho chrámu je symbolom centrovania a smerovania celého ľudského života.¹⁴

Požehnaní a blahoslavení sú tí, ktorí prebývajú v dome Hospodinovom a stále Ho chvália, tí, ktorí v ňom nachádzajú silu a tí, ktorí v ňom dúfajú. Tieto tri blahoslavenstvá sú uvedené postupne vo veršoch 5, 6 a 13, pričom šťastný život je spojený s putovaním a vchádzaním do Božieho chrámu. Právě šťastie každého človeka spočíva v tom, že hľadá silu v Bohu, preto prichádza do chrámu, kde prebýva Hospodin.¹⁵ Ako poznamenáva Mays, každé stretnutie sa v chráme alebo kostole alebo stretnutie sa veriacich, ktoré hľadá Božiu prítomnosť, predstavuje hlbší význam putovania.¹⁶ Preto žalmista vyznáva, že je lepší jeden deň v Božích sieňach ako inde tisíc (v. 11).

Putovať, chodiť do chrámu teda znamená nielen prichádzať do Božieho príbytku, miesta, kde je prítomný Hospodin, ale aj chodiť podľa Jeho prikázaní, podľa jeho slov a zachovať si život, život charakterizovaný láskou, namierený na konanie dobra voči svojim blízkym spolupútnikom.

¹² James Luther Mays, *Psalms, Interpretations: a Bible Commentary for Teaching and Preaching*, Louisville: Westminster John Knox Press, 2011, s. 274.

¹³ Anna BARNAU, *The Tradition-Historical Context of the Resurrection Hope and its Significance for the Theology of Wolfhart Pannenberg*, Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2017, por. obzvlášť s. 20.

¹⁴ Mays, *Psalms*, s. 275.

¹⁵ Dennis TUCKER JR. – Jamie A. GRANT, *Psalms*, zv. 2, The NIV Application Commentary, Michigan: Zondervan, 2018.

¹⁶ Mays, *Psalms*, s. 275.

Latinský nápis „Benedic Domine domum istam“ pravdepodobne vychádza z 20. verša prvej Knihy Kráľov 8:

A Hospodin splnil slovo, ktoré dal. Nastúpil som po svojom otcovi Dávidovi, zasadol som na trón Izraela, ako povedal Hospodin, a postavil som dom menu Hospodina, Boha Izraela.

Táto časť je zasadená medzi kapitoly 5–8, ktoré hovoria o Jeruzalemskom chráme, jeho stavbe, architektúre, sakrálnych predmetoch, vybavení a zasvätení. Šalamún, syn kráľa Dávida, postavil dom menu Hospodina (1Kr 8,20), presne v zmysle Božieho zasľúbenia, ktoré dostal od Boha Izraela (1Kr 8, 19). Sľub postaviť príbytok Boží, ktorý dal kráľ Dávid Bohu, naplnil teda jeho syn, Šalamún. Šalamúnov chrám bol ako najsvätejšie miesto zasvätený Hospodinovi, bolo to miesto, kde prebýva Boh. Po dokončení chrámu bola do neho prinesená truhla zmluvy, ktorá bola uložená v mieste zvanom svätyňa svätých. Táto spečatovala zmluvu medzi Bohom a jeho ľudom, keď Boh vyviedol Izraelčanov z Egypta. Truhla zmluvy obsahovala zväzky s desiatimi prikázaniami, ktoré dal Hospodin Mojžišovi na hore Chóreb a bola tak symbolom Božej prítomnosti a vernosti svojmu ľudu. Zároveň jej prítomnosť mala pripomínať ľuďom, aby nasledovali Božie cesty, teda aby počas svojho života zachovávali Božie prikázania a konali dobro. Vchádzanie do Božieho chrámu oslavuje aj vyššie zmienený žalm 24,7–10, pričom ľudská existencia, bytie, je závislé od plnenia a zachovávaní Božích prikázaní.

Žalmista v tejto súvislosti opisuje Hospodinov príkaz daný Šalamúnovi v 1Kr 6,12–13:

Čo sa týka tohto domu, ktorý staviaš: ak budeš žiť podľa mojich ustanovení a mojich právnych prikázov, plniť a zachovávať moje prikázania, takže sa budeš podľa nich správať, splním pri tebe to, čo som prisľúbil tvojmu otcovi Dávidovi.¹⁷ Budem prebývať uprostred Izraelcov a neopustím svoj izraelský ľud.

Z toho vyplýva, že pokiaľ ľud Izraela, Boží ľud, bude dodržiavať Jeho prikázania a chodiť po Jeho chodníkoch, Hospodin bude prebývať v svojom príbytku, chráme, neopustí Jeho ľud, On bude darcom a garantom dobrého naplneného života, života v plnosti.¹⁷ Myšlienka o Bohu,

¹⁷ BARNAU, *The Traditio-Historical Context of the Resurrection Hope and its Significance for the Theology of Wolfhart Pannenberg*, s. 21.

ktorý prebýva medzi národmi sa nachádza u proroka Malachiáša (1, 11) a Izaiáša (56, 6–8), pričom Izaiáš hovorí o chráme ako o mieste modlitieb pre všetky národy (56, 7). Týmito slovami je daný prechod medzi judaizmom a kresťanstvom, pretože Boh Izraela je Bohom všetkých národov.

Výraz Boží dom, ktorý je synonymicky použitý k slovu „chrám“, zdôrazňuje aspekt Božej prebývajúcej prítomnosti. Okrem toho tento dom slúži ako prostriedok komunikácie, aby Hospodin zjavil jeho svätú prítomnosť a komunikoval s ľudom Jeho zmluvy.¹⁸ Božia vernosť je daná zaslúbením Jeho neustálej prítomnosti a spečatená zmluvou s Jeho národom. Jedinou podmienkou, ktorá existuje pre pretrvávajúci vzťah medzi človekom a Bohom, je chodenie po Božích cestách, zachovávanie Božích prikázaní, život podľa Božích ustanovení. Starozmluvné poslanstvo o Božej prítomnosti našlo ďalší význam v slovách apoštola Pavla Korinským kresťanom, v ktorom im prízvukuje „či neviete, že ste chrám Boží a Duch Boží prebýva vo vás?“ (1Kor 3, 16). Z toho vyplýva, že Božia prítomnosť nie je obmedzená na konkrétnu stavbu alebo miesto, v ktorom je Hospodin prítomný. Božia prítomnosť, Jeho Duch prebýva v každom, kto ho hľadá a preto každý človek má byť Božím chrámom.

3. AVE GRATIA PLENA DOMINUS TECUM (BUĎ POZDRAVENÁ MILOSTIPLNÁ, PÁN S TEBOU)

3.1 Historicko-epigrafická analýza

Nápisy takéhoto znenia sa v stredoveku, predovšetkým na jeho konci vyskytovali veľmi často. Už sme spomenuli úzku previazanosť medzi určitým druhom artefaktu a konkrétnym nápisom, ktorý sa s ním spája. Teraz môžeme poukázať na ďalší zo zásadných fenoménov nápisovej kultúry našich predkov, ktorý spočíva v úzkom prepojení epigrafickej zložky s vizuálnym či výtvarným rozmerom sakrálnych priestorov. Ten v živote veriaceho človeka hral v sprostredkovaní viery kľúčovú úlohu a to z pochopiteľných dôvodov. Znalosť písma bola totiž výsadou len úzkej skupiny klerikov. Tu prezentovaný text sa teda logicky spájal s výjavom Zvestovania Panne Márii. Na území strednej Európy sa vyskytuje prevažne na oltároch, a to či už na tabuľových oltárnych maľ-

¹⁸ Walter BRUEGGEMANN, *1 and 2 Kings*, Macon, GA: Smyth & Helwys, 2000, s. 116–117.

bách alebo pri drevených sochách. Charakteristickou je nápisová páska, ktorú anjel nesie a v ktorej sa nachádza text.¹⁹ Tak je tomu napríklad na tabuľovej maľbe, ktorá je súčasťou Oltára Navštívenia Panny Márie v Dóme sv. Alžbety. Súčasťou vyrezávaného reliéfu je takáto nápisová páska na Oltári Panny Márie v Kostole sv. Egídia v Bardejove. Nápis vznikol v poslednej štvrtine 15. storočia a je vyhotovený ranohumanistickou kapitálou s jej charakteristickými prejavmi ako sú zrkadlovo obrátené *N*, epsilonové *E* či uncialne *D*. Čo sa týka oltárnej tabuľovej maľby, bol tento text a celý výjav Zvestovania mimoriadne obľúbený na konci 15. a začiatku 16. storočia. Už skôr sa však objavuje aj ako súčasť nástenných malieb. Známe sú početné výjavy z Gemera či zo Spiša. Rozmerné Zvestovanie aj s nápisovou páskou v gotickej minuskule sa zachovalo v evanjelických kostoloch, v obciach Kraskovo a Ochtiná. Ešte staršia je nástenná maľba zo spišských Draviec.²⁰ V Kostole sv. Alžbety je nápisová páska obsahujúca text vytvorený ešte v gotickej majuskule z prvej štvrtiny 14. storočia.

3.2 Biblicko-teologická analýza

Nápis *Ave gratia plena Dominus tecum* pochádza z jednej z najznámejších modlitieb venovaných Márii, matke Ježiša Nazaretského, ktorá je známa pod názvom pochádzajúcim z latinského „Ave Maria“, čo v preklade znamená, buď pozdravená. Tento pozdrav vychádza z evanjelia podľa Lukáša prvej kapitoly, kde anjel Gabriel prehovoril k Márii, slovami: „Buď pozdravená, milosťou obdarená, Pán s Tebou!“ (v. 28). Slová modlitby sa oficiálne delia do troch častí, pričom druhá časť vychádza z verša 42 „Požehnaná medzi ženami a požehnaný plod tvojho života!“ Napokon posledná časť modlitby: „Svätá Mária, Matka Božia, pros za nás hriešnych teraz i v hodinu smrti našej. Amen,“ je uvedená v oficiálnom katechizme tridentského koncilu, ktorý sa konal v 16. storočí, teda bola pridaná rímsko-katolíckou cirkvou neskôr.

¹⁹ Vo všeobecnosti platí, že nápis umiestnený do nápisovej páske je jedným z hlavných prejavov sakrálnej nápisovej kultúry u nás. Funkcia páske je identifikovať, respektíve dopĺňať maľovaný alebo reliéfne vyhotovený výjav. Pozri ČOVAN, *Historické nápisy*, s. 39.

²⁰ Milan TOGNER – Vladimír PLEKANEC, *Stredoveká nástenná maľba na Spiši*, Bratislava: Arte libris, 2012, s. 40–44.

Je potrebné zdôrazniť, že prvé dve kapitoly Lukášovho evanjelia (Lk 1–2) sa podstatne líšia od ostatných synoptikov, pretože opisujú tradíciu, ktorú ani evanjelium podľa Matúša ani podľa Marka nepoznajú a zároveň patria k najmladším opisom Ježišovho narodenia. V oboch kapitolách autor evanjelia predstavuje na základe opisu dejov, ktoré sa stali pred a po Ježišovom narodení, kto sú Ján Krstiteľ a Ježiš.²¹

Čo sa týka textu verša 28, je možné, že existujú dve tradície zachytené v rôznych rukopisoch. Kratšia verzia druhej polovice verša 28, ktorá je známa vo väčšine manuskriptov, ako aj v patristickej tradícii, znie: „χαῖρε, κεχαριτωμένη· ὁ κύριος μετὰ σοῦ“ (Buď pozdravená, milosťou obdarená, Pán s tebou!), pričom dlhšia pridáva dodatok εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξίν (Blahoslavená medzi ženami!). Táto pasáž sa nachádza v byzantskej textovej forme, ktorá sa tradovala v rámci grécky hovoriaceho sveta prinajmenšom od 4. storočia.²² Hoci o pôvodnosti dodatku existujú rôzne názory, je isté, že bol súčasťou významných kódexov, ako napríklad majuskulové kódexy *Codex Alexandrinus*, *Codex Ephraemi Rescriptus*, *Codex Bezae* alebo minuskuly *Codex Sangellensis* (1424). Je zrejmé, že nápisy v sakrálnych priestoroch používajú skrátenú verziu pozdravu vychádzajúcu z Vulgáty: *Ave gratia plena Dominus tecum*.

Pozdravu predchádza Božie vyslanie anjela do Nazareta, aby zvestoval Márii narodenie Ježiša. Anjel oslovuje Máriu χαῖρε, ktorý sa v antike často používal ako pozdrav, teda nie v doslovnom význame slova „radovať sa“ (χαίρειν). Strobel v tejto súvislosti uvádza, že pozdrav v sebe zahŕňa aj radostné posolstvo zdraviaceho a preto považuje anjelov pozdrav za slávnostný, aj keď neprinášajúci spásu, pričom nevychádza zo starozmluvnej, ale grécko-helenistickej tradície.²³ Slávnostný charakter dodávajú podľa Strobela ďalšie výrazy: „milosťou obdarená“ (κεχαριτωμένη, *gratia plena* V) a požehnanie prinášajúci pozdrav „Pán s tebou“ (ὁ κύριος μετὰ σοῦ). Κεχαριτωμένη (milosťou obdarená), ktorého môže byť považované za slovnú hračku ku χαῖρε, keďže má rovnaký základ slova, je trpné prídastie minulé ženského rodu označujúce ženu, ktorej bola preukázaná milosť.²⁴ V texte sa nehovorí, kto milosť preu-

²¹ O Jánovi Krstiteľovi pozri Ladislav TICHÝ, „Poslání Jana Křtitele v Lukášově dvojdlíle,“ *Studia Theologica* 21, č. 1 (2019): 1–20, najmä s. 2–4.

²² *The New Testament in the Original Greek: Byzantine Textform*, ed. Maurice A. Robinsonom – William G. Pierpontom, Massachusetts: Chilton Book Publishing, 2005, s. 533.

²³ August STROBEL, „Der Gruss an Maria (Lc 1:28),“ *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der Älteren Kirche* 53, č. 1 (1962): 87–110, s. 99.

²⁴ Hans CONZELMANN, χαῖρις κτλ, *TWNT IX* (1990): 363–366.

kazuje, ale slovná formulácia tohto druhu sa v novozmluvnej teológii nazýva *passivum divinum*, kde konajúci Boh nie je explicitne spomenutý.

Slová „Pán s Tebou“ je možné nájsť aj na iných miestach v Starej zmluve, napríklad v knihe Genezis (26, 3.28; 28, 15; 31, 3). Klein v tejto súvislosti poznamenáva, že na základe nezvyčajného pozdravu Mária môže spoznať, že nemá do činenia s obyčajným človekom, ale poslom Božím.²⁵ V ďalšom verši je opísaná Máriina reakcia, ktorá je zarazená a síce nehovorí, ale premýšľa, hoci nie nad zjavením sa anjela, ale nad jeho slovami, resp. pozdravom (v. 29). Je zrejmé, že prostredníctvom ohláseného slova cudzincom, poslom – anjelom (ἄγγελος v preklade znamená posol), k Márii prichádza Božia prítomnosť.²⁶ v Ježišovi sa vďaka Márii naplnili starozákonné očakávania príchodu Spasiteľa, Pomazaného Hospodínovho, tak sa ku vtelenému Slovu pripája Panna Mária, ktorá je Matkou v rámci všeobecnej ekonómie spásy. Luther v tejto súvislosti vyzdvihuje Máriine cnosti, ako napríklad jej bázeň orientujúcu sa na Božiu vôľu a každý deň konajúcu dobrosrdečne, ktoré majú slúžiť všetkým na polepšenie, pestovanie lásky k viere a k zušľachtňovaniu.²⁷

ZÁVER

Stredoveká sakrálna nápisová kultúra predstavuje doposiaľ značne prehliadaný zdroj informácií, ktoré dokážu byť prínosné z hľadiska cirkevných dejín, teológie či religionistiky. Ich výskum je značne dynamická záležitosť. Jednak tieto písomné pamiatky podliehajú skaze a zániku. Jednak sa objavujú stále nové artefakty pričinením reštaurátorských prác či z dôvodu archeologických, umenovedných alebo pamiatkarských výskumov. Je teda zrejmé, že pramene nápisovej kultúry majú silný multidisciplinárny presah a bola by veľká škoda ak by religionisti a teológovia tento potenciál nevyužili. Náš výskum je v tomto smere ešte len na začiatku. Je potrebné podrobiť analýze nielen preferované texty, ktoré kvantitatívne dominovali v období stredoveku na našom území,

²⁵ Hans KLEIN, *Das Lukasevangelium*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005, s. 97.

²⁶ Tamže.

²⁷ Martin LUTHER, „Predigt am Tag der Heimsuchung Mariä, welche nach Breandenburgerischer und Nuermerger Ordnung auf den Tag der Himmelfahrt Mariä gehalten wird. (Ueber das Evangelion Lucä am 1, 39–56),“ *Sämtliche Werke*, Zväzky 1–3, s. 418–431.

ale aj tie ďalšie, skôr ojedinelé, no o to zaujímavejšie.²⁸ V širšom kontexte však ponúkajú priestor pre religionistické či teologické úvahy s presahom do dnešných čias.

**Inscriptiones Ecclesiasticae Mediaevales:
Medieval Inscription Culture in the Sacral Space
on the Slovak Territory in a Biblical-theological Context**

Keywords: Sacral Inscriptions; Latin; the Middle Ages; Old Testament; Exegesis

Abstract: The sacral space, so important in the life of Medieval people, is of decisive importance in the study of inscription culture. The vast majority of epigraphic monuments come from this environment. We find them on sepulchral monuments, wall paintings, liturgical utensils, church bells and altars. Graffiti inscriptions, which are characterized by the spontaneity of their creation, represent a specific type in sacral inscription culture. The opposite is characteristic of all other epigraphs, i.e. the inscriptions are created as representative artefacts that have a clearly formulated ideological intention. This means that the emphasis was put not only on the formal decorative function of the artefact on which the text was written, but also the content of the text was supposed to express the worldview of the person ordering the monument. With the help of epigraphic research methods, these texts become an important source for the church history of the given locality or region. In a broader context, however, they provide an opportunity for religious or theological considerations that extend to the present day.

Mgr. Anna Barnau, PhD.
Mgr. Miroslav Čovan, PhD.
Univerzita Komenského
Jesseniova lekárska fakulta
Ústav cudzích jazykov
Malá Hora 5
036 01 Martin
anna.barnau@uniba.sk
miroslav.covan@uniba.sk

²⁸ Štúdia vznikla ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA 1/0256/22: Nápisová kultúra Košíc v stredoveku a ranom novoveku.